

© Г. О. Терещенко

Автоматично, це порушує традиційну систему розподілу ресурсів між поколіннями та перегляду контрактів між ними. Традиційна розподільна пенсійна система, заснована на солідарності поколінь, виявила побічні дії для економіки і демографії: 1) у населення зменшилася схильність до заощаджень, особливо там, де коефіцієнт заміщення великий; 2) пенсії послабили мотивацію до народження дітей, оскільки в них перестали бачити опору в старості. Через наслідки демографічного старіння потоки ресурсів змінили напрямом. Сьогодні літні люди складають значну і активну частину електорату. Зміна демографічної ситуації, модернізація сім'ї та її функцій поряд із економічними проблемами стали причиною кризи пенсійних систем в Європейських країнах протягом ХХ ст. та виникнення нової ринкової моделі накопичень (страхові пенсійні внески), що в свою чергу також не є заходом популяціоністської спрямованості. Отже, незважаючи на системну демографічну кризу у Європі демографічна політика не є спрямованою на традиційну популяціоністську модель. Очевидним є домінуючість неомальтузіанських підходів щодо формування політики у сфері регулювання кількості та якості життя народонаселення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бессмертный Ю. Л. Историческая демография позднего западноевропейского средневековья на современном этапе / Ю. Л. Бессмертный // Средние века – 1987. – Вып. 50. – С. 289-310.
2. Бине А. Измерение умственных способностей / Альфред Бине; [пер. с фр. М. Владимирского] – СПб.: Союз, 1999. – 432 с.
3. Закон о гражданстве рейха и Закон о защите немецкой крови и немецкой чести: [Электронный ресурс] / «Нюрнбергские законы», 15 сентября 1935 г. – Режим доступа: http://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0007_nue&object=translation&st=&l=ru
4. Кайлова О. В. Семейная политика в странах Европейского Союза (социально-демографические аспекты): автореф. дис. на соиск. учен. степ. к.э.н.: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством» / О. В. Кайлова. – Москва, 2004 – 26 с.
5. Карлсон А. Шведский эксперимент в демографической политике. Гуннар и Альва Мюрдали и межвоенный кризис народонаселения / А. Карлсон; [пер. с англ. Б. Пинскера]. – М.: ИРИСЭН: Мысль, 2009. – 312 с.
6. Корчак-Чепурковський А. В. Мальтузіанство і неомальтузіанство з позицій соціальної гігієни / Авксентій Васильєвич Корчак-Чепурковський // Труды Общества Киевских Врачей с приложением протоколов и отчетов за 1903-1904 г. – К.: Типография Н. А. Гарич, 1905. – Том VII, Вып. II. – С.80-96.
7. Массино Ю. С. Контроль рождаемости и контроль сознания «в интересах устойчивого развития: [Электронный ресурс] / Ю. С. Массино – Режим доступа: http://www.demographia.ru/articles_N/index.html?idR=23&idArt=15755
8. Нефедов С. А. Концепция демографических циклов / С. А. Нефедов –Екатеринбург: Издательство УГГУ, 2007. – 141 с.
9. Сергеев М. Е. Жизнь древнего Рима / М. Е. Сергеев – СПб.: Изд.-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

УДК: 321.01 (477)

Г. О. Терещенко - кандидат політичних наук, викладач кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти ОНУ імені І. І. Мечникова

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СИСТЕМА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ НОРМ ТА НЕВІД'ЄМНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглядається політична відповідальність як необхідна риса політичної діяльності державних службовців та партійних діячів будь-якого рангу в соціально-політичному, правовому та культурному аспектах, як система політико-правових норм у трикутнику «громадянин – суспільство – влада».

Ключові слова: відповідальність, політична відповідальність, політика, управління, політична діяльність, довіра, право.

ПОЛИТИЧЕСКАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ КАК СИСТЕМА ПОЛИТИКО-ПРАВОВЫХ НОРМ И НЕОТЕМЛЕМЫЙ ЭЛЕМЕНТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

В статье рассматривается политическая ответственность как необходимая черта политической деятельности государственных служащих и партийных деятелей любого ранга в социально-политическом, правовом и культурном аспектах, как система политико-правовых норм в треугольнике «гражданин – общество – власть».

Ключевые слова: ответственность, политическая ответственность, политика, управление, политическая деятельность, доверие, право.

POLITICAL RESPONSIBILITY AS A SYSTEM OF POLITICAL AND LEGAL REGULATIONS AND AN INTEGRAL ELEMENT OF POLITICAL PART

The article reveals the political responsibility as the necessary feature of political action of the civil servants and party leaders of different ranges in the socio-political, law and cultural aspects, as well as the system of political and legal regulations in the triangle "citizen – society – power".

Key words: responsibility, political responsibility, policy, management, political actions, trust, law.

Дослідження політичної відповідальності потребують аналізу здобутків політичної науки, теорії управління, права, публічної політики, філософії, соціологічної науки, економічної теорії, застосування міждисциплінарного підходу, охоплюють широке коло наукових дисциплін та проблем. Феномен відповідальності займає місце у структурі соціальної дії, відноситься до сфери політичної діяльності та організації. Саме тому необхідно звернутись до класичних робіт, в яких розкриваються проблеми соціальної структури, управління та політики. Зокрема, це дослідження В. Андрущенка, К.-О. Апеля, Р. Арона, М. Вебера, Р. Дарендорфа, П. Дракера, Е. Дюркгейма, Г. Зімеля, Г. Йонаса, Т. Парсонса, П. Сорокіна, М. Михальченка, Я. Щепанського та ін.

Серед досліджень політичної відповідальності можна відзначити роботи таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як С. Балан, В. Виноградов, М. Головатий, Т. Зражевська, І. Коліушко, В. Колпаков, Д. Лук'янець, С. Наумкіна, О. Мельник, Ю. Тихомиров, Р. Павленко, В. Туранов, Н. Самуйлик, М. Солодка, В. Торяник, Ф. Рудич, І. Кресіна, О. Скакун, В. Шаповал, Н. Янюк та ін.

Чинне законодавство відносно сфери політичної відповідальності складається з Конституції України, Законів України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про Кабінет Міністрів України», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» та ін.

У структурі відповідальності виділяють такі компоненти, як суб'єкт відповідальності, інстанція відповідальності, об'єкт і предмет відповідальності, час і простір відповідальності тощо. На думку української дослідниці О. Тітаренко, яка обґрунтовує розрізнення двох типів відповідальності суб'єктів управління – вертикальної і горизонтальної, «межі відповідальності суб'єкта управління визначаються характером впливу суб'єкта на об'єкт і сутнісними характеристиками як суб'єкта, так й об'єкта управління, а професійну відповідальність можна представити як зовнішню сторону відповідальності суб'єкта управління, а моральну відповідальність – як внутрішню» [1, с. 16].

Реалізація політичної відповідальності пов'язана із довірою (недовірою) громадян до влади, а політичні актори зобов'язані забезпечувати постійний зв'язок із громадою, спільнотою, суспільством в цілому. Рівень відповідальності визначається як діяльністю владних інститутів, так і розвиненістю громадянського суспільства, наявністю незалежних мас-медіа, регулярними та вільними виборами.

З метою забезпечення ефективних раціональних реформ у політичній сфері постає питання перегляду принципів та методів політичної та правової відповідальності представників влади, що є невід'ємною частиною їх правового статусу та політичної діяльності. У сфері політико-владних відносин наявний тісний зв'язок між індивідуальною відповідальністю представників влади, їх персональною компетентністю та повноваженнями інститутів влади. Саме тому досить часто політичну відповідальність напружують пов'язують зі статусом державного діяча.

В цілому, політична відповідальність – достатньо багатозначний термін, який пов'язується з дотриманням акторами політичних норм та зобов'язань щодо реалізації певної політичної та соціально-економічної програми у процесі політичної діяльності, з визначенням сутності суспільного інтересу (реалізації якого має відповідати діяльність політичного актора) та правових наслідків (санкцій) у разі порушення зв'язку «влада – суспільство». Про це свідчить розмаїття визначень поняття «політична відповідальність» у науковому дискурсі. Наведемо декілька визначень, які, на думку автора дослідження, є взаємопов'язаними:

– здатність суспільства (інститутів громадянського суспільства) застосовувати санкції проти тих політичних акторів (індивідуальних, або колективних), які не виконали виборчих зобов'язань. До таких санкцій політичного характеру належать негативна суспільна оцінка на політичних виборах, громадська недовіра, ініціювання процедури застосування правових санкцій. Це так звана «пряма» ретроспективна відповідальність;

– вид публічної відповідальності, що настає через неналежне виконання посадових обов'язків. Це політична відповідальність не лише перед суспільством, а й перед парламентом, керівництвом держави, уряду, органів місцевого самоврядування тощо;

– ресурс впливу суспільства на владу, яка має колективний характер (органи державної влади, політичні партії, організації). У парламентських країнах – механізм усунення уряду від влади, якщо він втрачає довіру парламентської більшості;

– система політико-правових норм у трикутнику «громадянин – суспільство – влада», порушення яких передбачає негативні моральні, виборчі та правові наслідки. До таких норм відносяться толерантність, компроміс, прозорість, публічність, плюралізм та ін.

– необхідна складова політичної діяльності, яка стосується оцінки морального, психологічного, політичного стану політичних акторів, яка ґрунтується на упевненості громадян у їх професійності, компетентності, патріотизмі, чесності;

– відповідність політичної діяльності акторів їх виборчим обіцянкам та вимогам суспільного інтересу, обов'язок звітувати перед суспільством. Форми відповідальності поділяються на суспільну (ставлення суспільства до дій індивіда) та індивідуальну (реакція індивіда на суспільні вимоги).

Цікавим, серед іншого, є визначення політичної відповідальності, запропоноване Центром сприяння інституційному розвитку державної служби: «Один із видів публічної (перед громадськістю, главою держави, парламентом) відповідальності, що настає за неспроможність органів державної влади та посадових осіб розробляти та втілювати в життя політику, яка відображає прогресивні напрями розвитку суспільства, максимально корисні для блага людей... Має суттєві відмінності від юридичної, є значно суб'єктивізованою й відносною, оскільки немає абсолютних і формалізованих критеріїв оцінки стану державного управління на тому чи іншому етапі розвитку суспільства і в тих чи інших умовах» [2]. Отже, відбувся перехід від передвиборчих зобов'язань політиків до належного виконання ними своїх обов'язків. Утім, і про відсутність важелів застосування цієї відповідальності не забуто.

Враховуючи, що у Конституції України закладено механізм розподілу влади та повноважень, інституційно закріплено владний баланс (у вигляді системи стримувань та противаг), то у правовому полі гарантією демократичного урядування виступає взаємна відповідальність різних органів та гілок влади, таких як виконавча, законодавча та судова. У цьому контексті, поняттям, що пов'язує політичну та юридичну відповідальність виступає «конституційно-правова» відповідальність. Вона є «юридичною відповідальністю політичного характеру» [3] та означає, що в разі негативної оцінки державою діяльності певної посадової особи відбувається покарання, яке регулюється правовідносинами, наслідком чого є застосування до правопорушника відповідної санкції. З іншого боку, конституційно-правова відповідальність настає за результатом політичних дій та рішень посадової особи, вона є проявом політичної відповідальності.

Проблема посилення політичної відповідальності партій та їх лідерів пов'язані із їх функціями у сучасній політичній системі. Особливої ваги набуває діяльність політичних партій, які представлені у Верховній Раді України. У процесі взаємодії політичних партій та суспільства, як в умовах консолідованої демократії, так і перехідних режимах, повною мірою проявляється ретроспективний аспект відповідальності – за політичну партію, яка не виконує своїх зобов'язань, виборці можуть не проголосувати на наступних виборах.

Варто зауважити, що такі форми прямої демократії, як відкликання обраних представників або дострокове припинення повноважень законодавчих чи виконавчих органів, не набули поширення як у демократичних країнах, так і у країнах, що здійснюють перехід до демократії.

Частіше за все мається на увазі, що подальша політична кар'єра особи залежить від оцінки її діяльності виборцями (передбачається, що єдиним інструментом політичної відповідальності є вибори, під час яких люди не голосують за партії чи осіб, які не виконали попередньо взятих на себе зобов'язань). Таким чином, саме вибори виступають класичним засобом притягнення до політичної відповідальності осіб та політичних сил.

Вітчизняна політична практика доводить низьку ефективність виборів як інструмента політичної відповідальності, адже втрата довіри виборців не призводить автоматично до позбавлення окремих осіб набутих ними повноважень. Це можна пояснити особливостями виборів у мажоритарних округах, коли діяльність кандидатів оцінюється переважно з погляду можливостей лобювання ними інтересів округу, а не їх відповідальності перед народом України загалом.

На місцевому рівні проблема відсутності реальної політичної відповідальності тісно пов'язана з втратою каналів комунікації обраних осіб з їхнім електоратом. Якщо на загальнонаціональному рівні відсутність прямої комунікації народних депутатів із виборцями можна якоюсь мірою компенсувати за рахунок кількісних і якісних досліджень, то в регіонах і містах втрата таких зв'язків може призвести до викривлення в обранців уявлень про реальні соціально-економічні, культурні та інші потреби населення. Відтак, під сумнівом опиняється здатність місцевих рад задовольняти ці потреби та, ширше, захищати права громадян. У відповідь знижується підтримка населенням дій тих політичних сил, які перебувають при владі, що загрожує їм не лише втратою голосів під час наступних виборів, але й задіянням механізмів безпосереднього впливу на роботу обранців (від місцевих референдумів про висловлення недовіри до акцій протесту, підтримки громадсько-політичних організацій радикалістського гатунку та вчинення протиправних дій).

Насправді виникає підміна політичної відповідальності перед виборцями відповідальністю перед керівництвом партій та, що суттєвіше, блоків (важливо те, що виборчі блоки за самою своєю суттю існують лише як суб'єкт виборчого процесу і реальних, а точніше, законних шляхів забезпечення їх існування після проходження до представницького органу не існує). Мається на увазі, що в цьому випадку відповідні повноваження переходять від виборців до інших суб'єктів політичного процесу, що може стати додатковим засобом для послаблення внутрішньопартійної демократії, яка зокрема виражається в автономності народних депутатів та є необхідною для виконання ними своїх представницьких функцій [4, с. 20].

Найприкріше те, що політична безвідповідальність є не одиночним випадком, вона стала невід'ємним елементом політичної культури.

У будь-якому випадку політична активність громадян полягає не лише в участі у голосуванні під час виборчих кампаній. Активна громадянська позиція, яка сприяє формуванню простору політичної відповідальності у взаємодії влади та громадян, проявляється у зацікавленості політикою, обізнаності та інформованості щодо дій політичних акторів. Вона має такі форми, як участь у діяльності громадських організацій та рухів, політичних партій та організацій, електоральна участь та протестна поведінка. Демократичний конформізм громадян, як комплексне явище може призвести до зниження рівня відповідальності політичних акторів, відчуження влади від суспільства.

В Україні цьому сприяють наступні чинники:

- зменшення ролі ідеологій у політичному житті;
- перетворення політичних партій у «машини для голосування», руйнування зв'язку між осередками партій та місцевими громадами;
- впровадження пропорційної виборчої системи на виборах до Верховної Ради України у 2006 та 2007 роках, що призвело до відчуження депутатів від виборців на місцях та фактично унеможливило процедуру відкликання депутатів;
- практична відсутність безпосередньої політичної взаємодії у системі «громадяни – влада», домінування у політичному просторі опосередкованих форм політичної комунікації;
- медіатизація політики, підпорядкування діалогу між політичними акторами критеріям «формату» телевізійних шоу-програм та «рейтингу» каналів;
- недостатня розвиненість та дієвість інститутів громадянського суспільства;
- недосконалість правових процедур реалізації принципу відповідальності (зокрема, імпичменту, відкликання депутатів та ін.).

Слід відзначити, що правові механізми часто втрачають дієвість, якщо немає глибокого зв'язку між мораллю конкретного суспільства, державних посадовців, окремого громадянина, усвідомлення ними рівня політичної відповідальності. Варто погодитись із тим, що «...люди з моральних причин

здійснюють вчинки, які караються законом, і навпаки: часто відчують провину за вчинки, які за законом є безкарними...» [5, с. 130].

З іншого боку, у поставторитарних країнах криза відповідальності проявляється найбільше якраз у моральній площині та полягає у відсутності ціннісних орієнтирів суспільного розвитку, демократичних традицій діалогу влади та суспільства, готовності прислухатись до моральних авторитетів (на кшталт В. Гавела, А. Сахарова).

Радянський політичний режим зруйнував «досвід» відповідальності у суспільстві. Слушно зауважує з цього приводу Л. Колаковський: «Якщо досвід і сама ідея відповідальності вже загинули, штучно воскресити їх не вдасться... страх і рефлексії не є достатньо сильними, щоб утримати порядок прав і обов'язків» [6, с. 131].

Таким чином, в Україні політична відповідальність стосується як сфери вертикальної політичної взаємодії (органи влади – громадяни), так і горизонтальної (комунікація між різними владними інститутами). Передусім, ця проблема актуалізується у зв'язку із розподілом повноважень у трикутнику «Президент – уряд – Верховна Рада», сфери відповідальності органів місцевого самоврядування, інституціоналізації політичних еліт та лідерства, розвитку громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Титаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / О. Г. Титаренко; Харківський соціально-економічний ін-т. – Х., 2006. – 200 с.
2. Варивода Я. Політична відповідальність депутатів Верховної ради та місцевих рад: проблеми взаємодії з виборцями [Електронний ресурс] / Я. Варивода // Український незалежний центр політичних досліджень. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload>
3. Мельник О. В. Конституційно-правова відповідальність вищих органів державної влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Мельник. Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. - К., 2000. – 199 с.
4. Мамут Л. С. *Проблема ответственности народа* / Л. С. Мамут // Вопросы философии. – 1999. – № 8. – С. 19-28.
5. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все / Л. Колаковський; пер. з пол. С. Яковенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська акад.», 2005. – 280 с.
6. Колаковський Л. Вказана праця.

УДК 316.33

С. І. Устич - кандидат філософських наук, доцент, директор Інституту транскордонного співробітництва

СУТНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ТРАНСКОРДОННИХ СИСТЕМ

В статті аналізуються фактори, що зумовлюють необхідність системного дослідження сучасних транскордонних процесів. Досліджується системна природа кордонів та транскордонних явищ, ідентифікується їх основний компонентний ряд. Пропонується визначення транскордонної системи, розкриваються механізми її функціонування та розвитку. Обґрунтовується практичне значення системної методології для оптимізації управління транскордонними потоками. Визначаються завдання подальшої розробки теорії транскордонних систем та її соціальної імплементації.

Ключові слова: транскордонні процеси, системна методологія, основний компонентний ряд соціальної системи, функціонування, розвиток, оптимізація управління.